

Τίτλος μαθήματος:

Η φιλοσοφία ως "τέχνη του βίου" και η αναζήτηση της αταραξίας:

Κυνικοί, Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί.

Μάθημα 1ο

Εισαγωγή: Επεξήγηση ελληνιστικής περιόδου ιστορικά και φιλοσοφικά. Γεγονότα, πρόσωπα και φιλοσοφικά ερωτήματα.

Διδάσκων:

Πουλακίδας Παναγιώτης

panpoulakidas@gmail.com

Ελληνιστική περίοδος:

Κλασική Εποχή → Ελληνιστική Εποχή → Ρωμαϊκή Εποχή

Οριοθέτηση περιόδου: **323 π.Χ.** (Θάνατος Μεγάλου Αλεξάνδρου) έως **31 π.Χ.** (Ναυμαχία στο Άκτιο και κατάκτηση Πτολεμαϊκού Βασιλείου τον επόμενο χρόνο από τους Ρωμαίους).

Κύρια χαρακτηριστικά περιόδου:

- ❖ Επέκταση αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στην Ανατολή.
- ❖ Διεθνής γλώσσα της υπό εξέταση εποχής σε όλο το μεσογειακό χώρο και πέραν των ορίων των ελληνιστικών βασιλείων είναι η κοινή ελληνική.
- ❖ Δημιουργούνται νέα φιλοσοφικά και επιστημονικά αστικά κέντρα πέραν της Αθήνας, όπως η Αντιόχεια στη Συρία, η Πέργαμος στη Μικρά Ασία και η Αλεξάνδρεια στην Αίγυπτο, όπου και ιδρύεται η Αλεξανδρινή Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας.
- ❖ Σε αυτά τα νέα αστικά κέντρα πραγματοποιείται συστηματική μελέτη τόσο της φιλοσοφίας και της ιστορίας όσο και ταχύτερη ανάπτυξη επιστημών όπως η γεωγραφία, η φυσιολογία, η αστρονομία και η ιατρική.
- ❖ Η παραδοσιακή θρησκεία των θεών του Ολύμπου συνεχίζει να υφίσταται. Ωστόσο, εμφανίζονται νέου τύπου λατρείες (αυτοκρατορικές λατρείες) στις οποίες βασιλείς/πολιτικοί λατρεύονται ως θεοί ή ημίθεοι (π.χ. λατρεία των Φαραώ στην Αίγυπτο, λατρεία των Καισάρων στη Ρώμη).
- ❖ Η πολιτική οργάνωση αλλάζει ολοκληρωτικά σε σχέση με την κλασική εποχή. Οι πόλεις-Κράτη εξαφανίζονται και αντικαθίστανται από βασιλεία/αυτοκρατορίες.
- ❖ Ασταθής πολιτικά περίοδος η οποία χαρακτηρίζεται από έντονους πολέμους.
- ❖ Τόσο οι πόλεμοι όσο και η ασταθής πολιτική κατάσταση δημιουργεί μεγάλο κύμα μετανάστευσης προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της εποχής (Αθήνα, Αλεξάνδρεια, Πέργαμος, Αντιόχεια).

Αποτύπωμα ιστορικών-κοινωνικών αλλαγών στον ψυχισμό του ανθρώπου

1. Ο μέσος πολίτης δεν ασκεί πια αμεσοδημοκρατικά έλεγχο στο πολίτευμα και τις όποιες νομοθετικές/πολιτικές αλλαγές. Οι πολιτικές/νομοθετικές μεταρρυθμίσεις λαμβάνουν χώρα σε ένα απομακρυσμένο κέντρο αποφάσεων (πρωτεύουσα) όπου ο μέσος πολίτης δύσκολα έχει πρόσβαση.
2. Οι συνεχείς πόλεμοι και η παραγόμενη οικονομική ανέχεια δημιουργούν σοβαρό πρόβλημα επιβίωσης το οποίο ο μέσος πολίτης καλείται να αντιμετωπίσει χωρίς να υπάρχει ιδιαίτερη μέριμνα από την πλευρά της εκάστοτε αυτοκρατορίας.
3. Τόσο η προσωπική ιδιοκτησία όσο και το δικαίωμα στην ίδια τη ζωή γίνονται πλέον έρμια της εκάστοτε αυτοκρατορικής απόφασης η οποία μπορεί να οδηγήσει οποιοδήποτε πολίτη σε εξορία, δήμευση περιουσίας ή ακόμα και θάνατο.
4. Η ένταξη διαφορετικών λαών/εθνικοτήτων στους κόλπους της εκάστοτε αυτοκρατορίας δημιουργεί βαθιά ανομοιογένεια αναφορικά με τα ήθη, έθιμα και τις παραδόσεις που συνυπάρχουν μέσα στην ίδια αυτοκρατορία.
5. Η παραπάνω ανομοιογένεια γρήγορα μεταφέρεται, λόγω της έντονης μετανάστευσης, στα κυριότερα αστικά κέντρα και ο μέσος πολίτης καλείται να συνυπάρξει με συμπολίτες οι οποίες έχουν εντελώς διαφορετική κοσμοθεωρία από τη δική του.
6. Η ανάπτυξη της επιστήμης και οι αλληλοσυγκρουόμενες επιστημονικές θεωρήσεις που παράγονται από την τελευταία οδηγούν σε αμφισβήτηση τόσο της έννοιας της αλήθειας όσο και των αναγκαίων κριτηρίων προκειμένου να οδηγηθούμε σε αυτή.

Συμπέρασμα: Ο άνθρωπος της ελληνιστικής περιόδου χαρακτηρίζεται από έντονη ανασφάλεια, φόβο και άγχος αναφορικά με την ίδια του την επιβίωση σε έναν κόσμο που τόσο σε επιστημονικό όσο και σε πολιτικό-κοινωνικό επίπεδο συνεχώς μεταβάλλεται. Επιπλέον, νιώθει πολιτικά αδύναμος καθώς δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να επηρεάσει τις πολιτικές αποφάσεις. Οι ίδιες οι πολιτικές δομές της εκάστοτε αυτοκρατορίας δεν αποτελούν στοιχεία στα οποία μπορεί να στηριχτεί προκειμένου να νιώσει ασφάλεια αλλά αντίθετα πολλές φορές αποτελούν έναν επιπλέον κίνδυνο ο οποίος μπορεί να του στερήσει τόσο την περιουσία όσο και την ίδια του τη ζωή.

Τα φιλοσοφικά συστήματα της ελληνιστικής περιόδου

Τα φιλοσοφικά συστήματα της ελληνιστικής περιόδου που θα μελετήσουμε κατά τη διάρκεια του μαθήματος είναι τα ακόλουθα:

1. Κυνική φιλοσοφία.
2. Πυρρώνειος Σκεπτικισμός.
3. Επικούρεια φιλοσοφία.
4. Στωική φιλοσοφία.
5. Ακαδημεικός Σκεπτικισμός.

Τα παραπάνω φιλοσοφικά συστήματα διαφοροποιούνται από τα αντίστοιχα της κλασικής περιόδου (κυρίως αυτά του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη) αναφορικά:

1. με την κατανόηση του σκοπού της φιλοσοφίας εν γένει.
2. με την κατανόηση του περιεχομένου της ευδαιμονίας.
3. με την κατανόηση της ίδιας της φιλοσοφίας ως πρακτικής.

Σκοπός φιλοσοφίας: Τα φιλοσοφικά συστήματα της ελληνιστικής περιόδου δεν θέτουν ως σκοπό της φιλοσοφίας την αναζήτηση μίας καθολικής αλήθειας/αρχής αλλά αντίθετα προσδίδουν στη φιλοσοφία καθαρά πρακτικό ενδιαφέρον. Ως στόχος της φιλοσοφίας ορίζεται από τις εν λόγω σχολές η εξασφάλιση της ψυχικής ηρεμίας κάθε ανθρώπου (αταραξία) και η ατομική του ευτυχία (ευδαιμονία). Αυτό βέβαια δε σημαίνει πως όλα τα φιλοσοφικά συστήματα της ελληνιστικής περιόδου απορρίπτουν την ύπαρξη καθολικών αρχών. Πιο συγκεκριμένα, κάποιες από αυτές τις φιλοσοφικές σχολές (Στωικοί, Επικούρειοι) αναζητούν καθολικές αρχές τις οποίες χρησιμοποιούν προκειμένου να οδηγηθούν σε μία θεωρία περί αταραξίας. Αντίθετα, άλλες φιλοσοφικές σχολές (Κυνικοί, Σκεπτικοί) απορρίπτουν τη δυνατότητα ύπαρξης καθολικών αρχών εν γένει.

Το περιεχόμενο της ευδαιμονίας: Η έννοια της “ευδαιμονίας” -του πως δηλαδή μπορούμε να ζήσουμε μία ευτυχισμένη ζωή- δεν εμφανίζεται για πρώτη φορά κατά την ελληνιστική περίοδο. Αντίθετα αποτελεί ένα φαινόμενο το οποίο έχει μελετηθεί διεξοδικά κατά την κλασική εποχή, ιδιαίτερα στα φιλοσοφικά συστήματα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Ωστόσο, τόσο ο Πλάτωνας όσο και ο Αριστοτέλης κατανοούν την ανθρώπινη ευδαιμονία ως άρρηκτα συνδεδεμένη τόσο με κάποια αναγκαία εξωτερικά αγαθά όσο και με τη ζωή μέσα

στην πόλη και την ενεργή συμμετοχή του πολίτη στα κοινά. Αντίθετα, τα φιλοσοφικά συστήματα της ελληνοιστικής περιόδου δεν αποδέχονται κανένα εξωτερικό αγαθό, ούτε τη ζωή εντός της πόλης και τη συμμετοχή στα κοινά, ως αναγκαίες συνθήκες για να καταστεί κάποιος ευτυχισμένος. Προκειμένου να ζήσει κάποιος μία ευτυχισμένη ζωή πρέπει να κατανοήσει ποιά πράγματα εξαρτώνται από αυτόν και ποιά όχι, να εστιάσει τις πράξεις του στην απόκτηση των πρώτων και να αποδεχθεί την απώλεια των δεύτερων όταν αυτή τύχει και συμβεί στη ζωή του. Μόνο με αυτόν τον τρόπο θα οδηγηθεί σε ψυχική ηρεμία (αταραξία) και να ζήσει έτσι μία ευτυχισμένη ζωή.

Η φιλοσοφία ως “τέχνη του βίου”: Όλα τα φιλοσοφικά συστήματα της ελληνοιστικής εποχής κατανοούν την ίδια τη φιλοσοφία όχι ως μία στείρα θεωρητική μελέτη του κόσμου και της ανθρώπινης ύπαρξης αλλά αντίθετα ως έναν πρακτικό, εφαρμόσιμο “οδηγό ζωής” τον οποίο όποιος ακολουθήσει θα καταφέρει να ζήσει ευτυχισμένος. Οι διαφορές μεταξύ των σχολών εντοπίζονται ακριβώς στο περιεχόμενο του οδηγού ζωής που προτείνουν. Οι Κυνικοί προτείνουν έναν ασκητικό τρόπο ζωής, απόλυτα αποκομμένο από τα εξωτερικά αγαθά και τις κοινωνικές συμβάσεις. Οι Στωικοί προτείνουν έναν τρόπο ζωής που εστιάζει στη διάκριση των πραγμάτων μεταξύ όσων μπορούμε ή δεν μπορούμε να ελέγξουμε, μία θέση η οποία αποτελεί απόρροια της κατανόησης τόσο του κόσμου στο σύνολό του όσο της σωστής θέσης του ανθρώπου μέσα σε αυτόν. Οι Επικούρειοι, ακολουθώντας έναν διαφορετικό δρόμο, προτείνουν έναν τρόπο ζωής ο οποίος βασίζεται στον ορθό υπολογισμό της ηδονής και του πόνου. Τέλος, οι Σκεπτικοί προτείνουν πως προκειμένου να ζήσουμε μία ήρεμη ζωή πρέπει να αποδεχτούμε την παντελή αδυναμία μας για βέβαιη γνώση και ως εκ τούτου να απορρίξουμε κάθε αποδεκτή γνώμη και γενική αρχή.

Συμπεράσματα:

1. Σκοπός της φιλοσοφίας είναι η διασφάλιση της ψυχικής ηρεμίας του εκάστοτε ανθρώπου.
2. Το περιεχόμενο της ευδαιμονίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ανθρώπινη αταραξία.
3. Η φιλοσοφία κατανοείται ως ένα οδηγός ζωής (τέχνη του βίου).

Κυρια χαρακτηριστικά φιλοσοφίας ελληνοιστικής περιόδου:

Οι φιλοσοφικές σχολές της ελληνοιστικής περιόδου περιγράφουν τη δομή της φιλοσοφίας ακολουθώντας την ακόλουθη τριμερή διάκριση:

1. Λογική: ο κλάδος της φιλοσοφίας που συμπεριλαμβάνει την επιστημολογία και την μελέτη της ερευνητικής μεθόδου. Κυρίαρχη τάση της επιστημολογίας των φιλοσοφικών συστημάτων της ελληνοιστικής περιόδου ήταν ο εμπειρισμός.

Εμπειρισμός: Οι αισθήσεις αποτελούν το κύριο κριτήριο αλήθειας με βάση το οποίο μπορούμε να γνωρίσουμε τον Κόσμο και τα πράγματα γύρω μας. Αυτή η κατανόηση έρχεται σε πλήρη σύγκρουση με την γνωσιολογία του Πλάτωνα και αποτελεί μία πιο ριζοσπαστική μορφή εμπειρισμού από αυτή που ακολουθεί η αριστοτελική γνωσιολογία.

2. Φυσική: ο κλάδος της φιλοσοφίας που συμπεριλαμβάνει τόσο την μελέτη και περιγραφή του κόσμου όσο και την κατανόηση των πρώτων αρχών (κι υπό αυτή την έννοια συμπεριλαμβάνει και την μεταφυσική/οντολογία). Κυρίαρχη τάση στη μελέτη της φυσικής κατά την ελληνοιστική περίοδο ήταν ο υλισμός.

Υλισμός: Απόρριψη της πίστης στην ύπαρξη οντοτήτων οι οποίες είναι ασώματες/μη υλικές. Αυτή η θέση φέρνει μοιραία αντιμέτωπες της ελληνοιστικές σχολές τόσο με τον Πλάτωνα και τον ασώματο χαρακτήρα των Ιδεών του όσο και με τον Αριστοτέλη και τον ασώματο χαρακτήρα που, τουλάχιστον σύμφωνα με κάποιες ερμηνείες, έχει το *κινούν ακίνητον*. Ωστόσο, ο υλισμός τόσο των Στωικών όσο και των Επικούρειων δεν είναι απόλυτος. Και οι δύο σχολές αναγνωρίζουν την ύπαρξη οντοτήτων οι οποίες είναι μεν ασώματες αλλά η ύπαρξη τους εξαρτάται υπό μία έννοια από την ύλη.

3. Ηθική: ο κλάδος της φιλοσοφίας που συμπεριλαμβάνει τόσο την μελέτη των πράξεων, του καλού και του κακού όσο και της πολιτικής. Κυρίαρχη τάση στη μελέτη της ηθικής κατά την ελληνοιστική περίοδο ήταν ο νατουραλισμός.

Νατουραλισμός: Η ορθή σύλληψη της ευδαιμονίας πρέπει να βασίζεται σε μία σαφής και ακριβή κατανόηση της ίδιας της ανθρώπινης φύσης και των αναγκών της. Αυτή η θέση δεν ήταν άγνωστη ούτε στον Πλάτωνα ούτε στον Αριστοτέλη αλλά οι ελληνοιστικές σχολές εστιάζουν ιδιαίτερα σε αυτή παρουσιάζοντας αρκετά θεωρητικά επιχειρήματα (τα λεγόμενα επιχειρήματα από την κούνια) προκειμένου να την στηρίξουν.

Σκοπός μαθήματος:

1. Κατανόηση της σχέσης μεταξύ ευδαιμονίας και αταραξίας.
2. Κατανόηση της φιλοσοφίας ως τέχνης του βίου: ως ενός πλάνου ζωής δηλαδή που εάν κανείς το ακολουθήσει θα καταφέρει να ξεφύγει από τον πνευματικό και ψυχολογικό πόνο που μας δημιουργεί η καθημερινότητα.
3. Εξοικείωση με τις κεντρικές φιλοσοφικές θέσεις των υπό εξέταση φιλοσοφικών συστημάτων: Επικούρεια φιλοσοφία, Κυνική φιλοσοφία, Στωική φιλοσοφία, Πυρρώνειος Σκεπτικισμός, Ακαδημεικός Σκεπτικισμός:

Επικούρεια φιλοσοφία

Επίκουρος του Νεοκλέους ο Γαργήτιος (Σάμος, 341 π.Χ. – Αθήνα, 270 π.Χ.).

Ευδαιμονία: Ψυχοσωματική κατάσταση η οποία χαρακτηρίζεται από απόλυτη έλλειψη σωματικού πόνου (απονία) και ψυχικής ταραχής (αταραξία).

Αταραξία: Για τον Επίκουρο η αταραξία **ταυτίζεται** το περιεχόμενο της ευδαιμονίας.

Φιλοσοφία ως τέχνη του βίου: Η φιλοσοφία αποτελεί μία μέθοδο προκειμένου να είμαστε σε θέση να υπολογίσουμε σωστά την ηδονή και τον πόνο που πηγάζουν από κάθε επιλογή μας. Ο υπολογισμός αυτός (ηδονικός λογισμός) δεν σχετίζεται μόνο την παροντική ηδονή και τον παροντικό πόνο που επιφέρει επάνω μας κάθε επιλογή μας αλλά και με τις μελλοντικές συνέπειες που θα έχουν επάνω μας.

Κυνική φιλοσοφία

Αντισθένης ο Αθηναίος (Πειραιάς, 445 π.Χ. - Αθήνα, 360 π.Χ.).

Διογένης ο Σινωπεύς (Σινώπη, 400 π.Χ. - Κόρινθος, 323 π.Χ.).

Κράτης ο Θηβαίος (Θήβα, 365 π.Χ. – Βοιωτία, 285 π.Χ.) και Ιππαρχία της Μαρώνειας (Μαρώνεια Ροδόπη, 350 π.Χ. - Βοιωτία, 280 π.Χ.).

Ευδαιμονία: Η ευδαιμονία για τους Κυνικούς συνίσταται στο να ζει κανείς μία ενάρετη ζωή. Ωστόσο, οι Κυνικοί, κηρύσσουν μία «έμπρακτη» Ηθική κατά την οποία η αρετή δεν

εξαρτάται από τη γνώση, αλλά είναι αποτέλεσμα ασκήσεως, εθισμού και αυτοελέγχου. Το περιεχόμενο της ευδαιμονίας συνίσταται στο να ζει κανείς μία φυσική ζωή ελεύθερος από όλα τα κοινωνικά δεσμά και τις συμβάσεις που μας απομακρύνουν από την πραγματική μας φύση.

Αταραξία: Η αταραξία **δεν ταυτίζεται** με το περιεχόμενο της ευδαιμονίας. Αντίθετα αποτελεί συνέπεια της ενάρετης ζωής που ζει ο Κυνικός.

Φιλοσοφία ως τέχνη του βίου: Η φιλοσοφία αποτελεί μία μορφή πρακτικής καθημερινής άσκησης, εθισμού και αυτοελέγχου. Μέσω αυτών των πρακτικών ο Κυνικός εξασφαλίζει την προσωπική του αυτάρκεια τόσο μέσω της απαλλαγής από τις μη φυσικές ανάγκες όσο και μέσω της επιλογής ενός φυσικού καθημερινού βίου ο οποίος χαρακτηρίζεται από απλότητα, σκληραγωγία, αυτοδιάθεση και ανεξαρτησία.

Στωική φιλοσοφία

Ζήνων ο Κιτιεύς (Κίτιο, 334 π.Χ. - Αθήνα, 262 π.Χ.).

Κλεάνθης ο Άσσιος (Άσσος, 330 π.Χ. - Αθήνα, 232 π.Χ.).

Χρύσιππος ο Σολεύς (Σόλοι Κιλικίας, 280 π.Χ. - Αθήνα, 206 π.Χ.).

Ευδαιμονία: Η ευδαιμονία ταυτίζεται για τους Στωικούς με την Αρετή. Σε αντίθεση με τους Κυνικούς όμως η Αρετή αποτελεί μία μορφή γνώσης τόσο του Κόσμου και των πραγμάτων γύρω μας όσο και του εαυτού μας και της θέσης μας μέσα στον κόσμο.

Αταραξία: Η αταραξία **δεν ταυτίζεται** με το περιεχόμενο της ευδαιμονίας. Αντίθετα αποτελεί συνέπεια της ενάρετης ζωής που ζει ο Στωικός.

Φιλοσοφία ως τέχνη του βίου: Η φιλοσοφία αποτελεί τόσο για θεωρητική κατανόηση του Κόσμου όσο και μία πρακτική εφαρμογή αυτής της γνώσης στην επιμέρους καθημερινή ζωή του κάθε ατόμου. Η ορθή εφαρμογή της παραπάνω γνώσης θα οδηγήσει κάθε Στωικό στο να καταφέρει να ξεχωρίζει ποια πράγματα μπορεί να ελέγξει και ποια όχι, να ασχοληθεί μόνο με τα πρώτα και να αποφύγει τα δεύτερα και να οδηγηθεί έτσι στο να ζήσει μία ψυχικά ήρεμη ζωή (αταραξία).

Πυρρώνειος Σκεπτικισμός

Πύρρων ο Ηλείος (Ηλιδα, 360 π.Χ. – Ήλιδα, 270 π.Χ.).

Ευδαιμονία: Η ευδαιμονία συνίσταται στην αταραξία που προκύπτει από την ειλικρινή αναγνώριση της άγνοιάς μας (άγνοια εν γνώσει) και των ορίων του εαυτού μας.

Αταραξία: Η αταραξία **ταυτίζεται** με το περιεχόμενο της ευδαιμονίας.

Φιλοσοφία ως τέχνη του βίου: Η φιλοσοφία αποτελεί μία μέθοδο ελέγχου και αναστολής της κρίσης μας (έποχή) κάθε φορά που βρισκόμαστε αντιμέτωποι με θέσεις οι οποίες δεν τεκμηριώνονται.

Ακαδημεικός Σκεπτικισμός

Αρκεσίλαος ο Πιτανεύς (Πιτάνη, 316/5 - Αθήνα, 241/0 π.Χ.).

Καρνεάδης ο Κυρηναίος (Κυρήνη 213 π.Χ. - Αθήνα 129 π.Χ.).

Ευδαιμονία: Η ευδαιμονία συνίσταται στην αταραξία που προκύπτει από την ειλικρινή αναγνώριση της άγνοιάς μας (άγνοια εν γνώσει) και των ορίων του εαυτού μας.

Αταραξία: Η αταραξία **ταυτίζεται** με το περιεχόμενο της ευδαιμονίας.

Φιλοσοφία ως τέχνη του βίου: Η φιλοσοφία αποτελεί μία μέθοδο ελέγχου και αναστολής της κρίσης μας (έποχή) κάθε φορά που βρισκόμαστε αντιμέτωποι με θέσεις οι οποίες δεν τεκμηριώνονται.

Σημείωση: Ενώ τόσο ο Πυρρώνειος όσο και ο Ακαδημεικός Σκεπτικισμός ακολουθούν τις ίδιες αρχές υπάρχει μία κομβική διαφορά αναφορικά με το είδος σκεπτικισμού που υιοθετούν. Από τη μία πλευρά, ο Πυρρώνειος Σκεπτικός αναγνωρίζει τη δική του, προσωπική, παροντική άγνοια χωρίς αυτό να τον σταματά από το να συνεχίζει να αναζητά την αλήθεια. Ο Πυρρώνειος Σκεπτικός δεν αρνείται ότι η απόκτηση γνώσης εν γένει δεν είναι εφικτή. Το αντίθετο μάλιστα. Ελπίζει να είναι εφικτή και γι' αυτό συνεχίζει να την

αναζητά αναγνωρίζοντας ωστόσο την παροντική άγνοιά τους. Από την άλλη πλευρά, ο Ακαδημεικός Σκεπτικός υποστηρίζει πως η μόνη γνώση που είναι εφικτή είναι η συνειδητοποίηση της αλήθειας πως η ίδια η γνώση δεν είναι εφικτή. Ως εκ τούτου, ο Ακαδημεικός Σκεπτικισμός αποτελεί μία μορφή ακραίου σκεπτικισμού ενώ ο Πυρρώνειος Σκεπτικισμός μία μορφή μετριοπαθούς σκεπτικισμού.